

resultaat daarvan is, gelijk reeds gemeld, dat de stelling als zodanig niet houdbaar is. In de conclusie van zijn werk bekend hij, dat hij zich moeite gaf, om de rol van de orthodoxie te bepalen voorzover deze de mentaliteit van de calvinisten stempelde. De 'ultra's' zouden, gezien hun instelling, eventueel aansprakelijk gesteld kunnen worden. Met die 'ultra's' zijn de vertegenwoordigers van de uiterste rechterflank van de z.g. gereformeerde gezindte bedoeld. Van hen geldt in de communis opinio omtrent de mate van vooruitstrevendheid en conservatisme, dat zij Zeeland zouden hebben beïnvloed en een achterstand zouden hebben bezorgd in economisch opzicht. 'De groep was echter te gering. Het effect ervan was te verwaarlozen' (p. 216). Men kan derhalve stellen, dat op grond van een uitgebreid onderzoek, een vooroordeel zijn kracht verloren heeft. Of het daarmee uit de wereld is? De studie verdient respect, al was het alleen maar vanwege het feit, dat zo vele tabellen en registers grondig werden bekeken. Men zou als vraag kunnen opwerpen of begrippen als verzuiling en secularisatie niet te eenvoudig uit de twintigste eeuw werden getransplanteerd naar de negentiende.

W. van 't Spijker

Reactie op J.P. de Valks recensie van: A.A. de Bruin, *Het ontstaan van de schoolstrijd (...)*, Amsterdam 1985, in *DNK* van november 1988, 58-61.

De schoolstrijd van de negentiende eeuw is een interconfessionele aangelegenheid, waarin de voormannen de aan zichzelf toegeschreven achterbannen probeerden te mobiliseren. Daarbij werd allerm minst gedacht aan de bestendiging van een pluriforme samenleving! Verruiming van grondrechten werd juist gevraagd om 'de ander' beter te kunnen bestrijden. Groen van Prinsterer drukte dit in 1840 n.a.v. zijn verlangen naar 'de vrijheid van onderwijs' als volgt uit: 'Wij zullen dan minder behoeven te duchten voor de veroveringen der Roomsche Kerk; de wapens waarmee wij gewoon zijn haar te overwinnen, zullen ons niet meer uit de hand worden gerukt'. De schoolstrijders klaagden keer op keer over de geringe bijval die zij uit 'eigen kring' kregen. Interessant en belangrijk is vast te stellen hoe geëmotioneerd zij zich daarbij konden uiten. Zoals gebruikelijk werd daarvan achteraf een rechtvaardiging gegeven die - idealtypisch! - te vertalen is in een aantal mythen. Een en ander stond centraal in mijn polemie k met J.A. Bornewasser (*TvG* 1986, 1987), die mij overigens geenszins aanleiding heeft gegeven mijn visie op de schoolstrijd te herzien. In dit verband verwijs ik naar mijn artikel 'Antipapisme bij protestanten in de 19de eeuw' dat in 1990 zal verschijnen in een door Hans Righart geredigeerde bundel over politieke theorie. De beweringen van De Valk dwingen mij tot vier opmerkingen. De peti-